

Róża Godula-Węclawowicz*

orcid.org/0000-0002-4657-3539

Tomasz Węclawowicz**

orcid.org/0000-0001-5216-5331

Lanckoroński pejzaż z problemami rewaloryzacji w tle (cz. 1)

Lanckorona's Townscape with a Range of Conservation and Renovation Problems in the Background: Part I

Słowa kluczowe: Lanckorona, dziedzictwo kulturowe, rewaloryzacja urbanistyczna

Keywords: Lanckorona, cultural heritage, urban restoration

„Zawsze ją taką lubilem, leniwą i senną
Łagodnie pochyloną, zieloną, wiosenną
Ryneczek – stare chaty, szerokie podcienia
Opadające uliczki i bruki z kamienia
Nad tym wszystkim kościółek, jeszcze wyżej zamek
Lanckorona – uroczy, zaciszny przystanek”

(Jacek Masior, [w:] B. Frymorgen, *Lanckorona*,
Londyn 2015, s. 16)

“I’ve always liked her so lazy and sleepy,
Gently leaning, green, vernal,
The Market Square—old wooden houses, wide eaves,
Sloping streets and stone pavements,
Above it all, a little church, and a castle, even higher
Lanckorona—a charming, quiet stop”

(Jacek Masior, [in:] B. Frymorgen, *Lanckorona*,
London 2015, p. 16, transl. TW)

Nostalgiczna impresja bywalca Lanckorony, obrazująca jej urokliwy krajobraz, nie jest wyjątkiem, zazwyczaj bowiem tak jest postrzegana i przymiotników nigdy dość – malownicza, zaczarowana, urzekająca, niezwykła, senna, zaprzeszła, niedzisiejsza, cicha... Architekt Marek Tondera, weekendowy koneser Lanckorony, powiada, że jest to miejsce, gdzie można się pięknie nudzić. Na co dzień spokojna, jakby nieco wyludniona, w weekendy przyciąga gwarną rzeszę wycieczkowiczów. Sielskość jest powierzchowną etykietą, która przysłania wewnętrzne problemy związane z rewitalizacją¹, np. napięcia między autochtonami a nowo osiadłymi, narastające zniecierpliwienie najazdem turystycznym, kontestację marketingowego kierunku rozwoju czy prac rewaloryzacyjnych.

The nostalgic impression of a Lanckorona visitor upon seeing its charming landscape is not an exception. This is how it is usually perceived and there are never enough of compliments—picturesque, enchanting, captivating, unusual, sleepy, neglected, out-of-date, quiet... Architect Marek Tondera, a weekend connoisseur of Lanckorona, said that “this is a place, where you can be beautifully bored.” It is quiet on a daily basis, and a bit depopulated. It attracts crowds of tourists on weekends. This idyllic nature is a superficial label that obscures internal problems related to revitalization,¹ e.g. tensions between indigenous residents and the newly settled, growing impatience with the tourist invasion, contestation of the marketing direction of development or renovations works.

* dr hab, prof. PAN, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

** prof. dr hab., Wydział Architektury i Sztuk Pięknych Krakowskiej Akademii im. A.F. Modrzewskiego

* Ph.D. D.Sc., Associate Professor, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences

** Prof. Ph.D. D.Sc., Faculty of Architecture and Fine Arts, A.F. Modrzewski Krakow University

Cytowanie / Citation: Godula-Węclawowicz R., Węclawowicz T. Lanckorona's Townscape with a Range of Conservation and Renovation Problems in the Background: Part I. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 66:134–143

Otrzymano / Received: 19.02.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 3.03.2021

doi: 10.48234/WK66LANCKORONA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Przemiany miasta w ciągu dziejów

Lanckorona to niewielka letniskowa miejscowość położona nieopodal Krakowa, unikatowa ze względu na zachowany średniowieczny układ przestrzenny oraz XIX-wieczną drewnianą zabudowę. Miasto królewskie powstało przy starościńskim zamku nad granicą z księstwem oświęcimskim. Lokacja z roku 1361, ponowiona w 1366, usankcjonowała układ urbanistyczny, zwany turbinowym, z czworobocznym rynkiem i czterema wychodzącymi z niego ulicami: na północ do kościoła i zamku, na wschód do Krakowa, na południe do Palczy, Suchej i Żywca, a na zachód do granicy na rzece Skawince i dalej do księstw śląskich². Miasto nie było obwarowane. Granice zabudowy wyznaczały miejsca- mi jeszcze zachowane tzw. ciągi stodulne³.

Od XIV wieku do upadku Rzeczypospolitej zamek był siedzibą starostwa niegrodowego, w latach 1770–1772 stał się jedną z obronnych twierdz konfederatów barskich. Po I rozbiórce starostwo lanckoroń-

Changes in the town throughout history

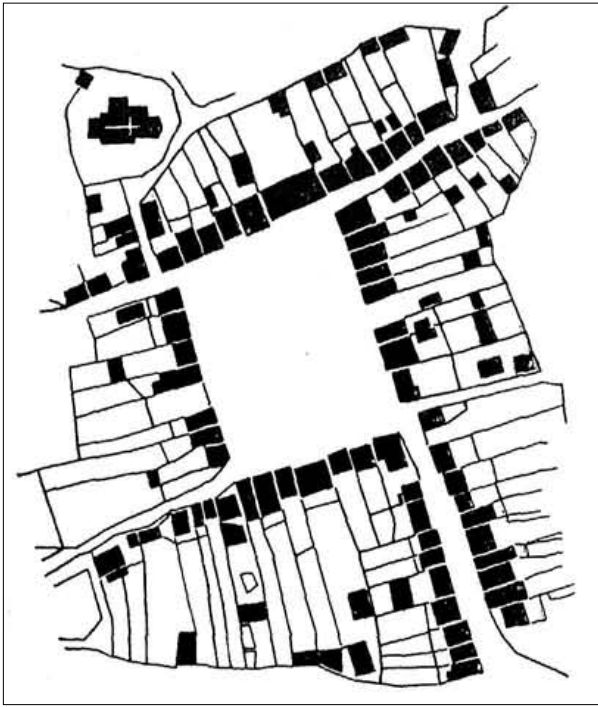
Lanckorona is a small summer town located near Cracow. It is unique due to its preserved medieval spatial layout and nineteenth-century wooden houses. The Royal Town was founded near the starost's castle, on the border with the Silesian Duchy of Oświęcim. The founding privilege of 1361, renewed in 1366, sanctioned the urban layout, which is of the turbine type, with a four-sided market square and four streets extending from it: the northern one to the church and castle, the eastern to Cracow, the southern to the village of Palcza and the towns of Sucha and Żywiec, and the western one to the nearby Silesian border on the Skawinka River.² The city was not fortified. Like in many such small, rural towns, its buildings were separated from fields by rows of barns.³

Since the fourteenth century until the fall of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the castle was the seat of local authorities. In 1770–1772, it became one of the defensive fortresses during the so-called Bar Con-



Ryc. 1. Mapa katastralna Lanckorony z 1845; Archiwum Państwowe w Krakowie.

Fig. 1. Cadastral map of Lanckorona from 1845; State Archives in Cracow.



Ryc. 1a. Plan rynku w Lanckoronie wraz z przyległymi ulicami; według: H. Jasieński, *Zagadnienie styków domów szczytowych na przykładzie projektu przepisów miejscowych dla Lanckoronie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, t. 6, s. 338, il. 217.

Fig. 1a. Lanckorona. Plan of the Market Square with adjacent streets; according to H. Jasieński, *The problem of gable houses joints on the example of the project of local regulations for Lanckorona*, “Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, VI, p. 338, ill. 217.

skie przypadło Austrii. W roku 1797 cesarz Franciszek II potwierdził dawne przywileje i nadał miastu nowy herb – wieniec laurowy zwieńczony koroną. Na *Mapie topograficznej Galicji z lat 1779–1783*⁴ zaznaczono niepełną zabudowę pierzei rynkowych, prostokątny budynek ratusza, farę i drugi kościół na cmentarzu. W 1869 spłonęła niemal cała drewniana zabudowa rynku, lecz wkrótce miasto odbudowano na dawnym planie⁵. Domy przyrynkowe i w narożach głównych ulic miały przedproża⁶. Dziś jeszcze większość z nich ma kamienne sklepienie piwnice, wysunięte przed lico elewacji, z wejściem z poziomu chodnika. W każdej jest studnia. Na fotografiach z lat międzywojennych widać różnice poziomów między powierzchnią rynku i głównych ulic a podwyższonymi chodnikami. Parterowe domy rozdzielono miedzuchami i przykryto przyczółkowo-naczółkowymi dachami, nazwanymi w literaturze lanckorońskimi. Wokół rynku i przy głównych ulicach jest ich najwięcej⁷. Nie wiadomo, czy powtarzają pierwotną historyczną sylwetkę, czy są kreacją z czasów odbudowy po pożarze.

Upływ czasu powodował sukcesywne, lecz znaczące zmiany, bezpowrotnie zniekształcające ów unikatowy układ turbinowy. Pokazują to zachowane plany: wspomniany z końca XVIII wieku i katastralny z roku 1845. W narożu północno-zachodnim poszerzono miedzuch i wytyczono drogę (dziś ul. Kazimierza Wielkiego) do pobliskiego zespołu dworskie-



Ryc. 2. Widok z pierzei zachodniej rynku na pierzeję południową, domy z dachami przyczółkowo-naczółkowymi rozdzielone miedzuchami; na pierwszym planie dom z przedprożem, widoczny podwyższony poziom nawierzchni; fot. B. Treter, według: H. Jasieński, op. cit., s. 337, il. 216.

Fig. 2. View from the western frontage of the Market Square towards the southern frontage. Houses with half-gambrel hipped roofs are separated by narrow paths. In the foreground, there is a house with a raised entrance platform with a cellar beneath; photo by B. Treter according to H. Jasieński, op. cit., p. 337, ill. 216.

federates’ Uprising against Austria and Russia. After the first partition of the Kingdom of Poland. Lanckorona fell to Austria. In 1797, Emperor Francis II confirmed the old privileges and granted the city a new coat of arms—a laurel wreath topped with a crown. The *Topographic Map of Galicia of 1779–1783*⁴ shows an incomplete complex of the market frontages, a rectangular town hall building, the parish church and a second church in the cemetery. In 1869, almost all the wooden buildings in the Market Square burned down, but the town was soon rebuilt according to the old plan.⁵ The houses around the market square and in the corners of the main streets had raised entrance platforms.⁶ Today, most of them still have stone, vaulted cellars underneath, protruding in front of the facades with entrances at pavement level. There are wells in every cellar. The differences between pavement, street and market level are clearly seen on archival photos from the 1930s. The one-story houses were separated by narrow passages and covered with half-gambrel hipped roofs, called by Polish architecture historians “Lanckorona roofs.” Most of these are around the Market Square and along the main streets.⁷ It is not known whether they repeat the original historical silhouette or were built during the reconstruction after the fire.

Time caused successive but significant changes that irrevocably distorted this unique urban plan. This can be clearly seen on archival plans: the one mentioned above from the end of the eighteenth century and the second one from 1845. In the north-west corner of the



Ryc. 3. Rynek, dom nr 3/139 w pierzei wschodniej (wpis do Ewidencji Gminnej nr 66), dach przyczółkowo-naczółkowy kryty eternitem; fot. T. Węclawowicz 2019.

Fig. 3. The Market Square, house No. 3/139 in the eastern frontage, (municipal monuments record No. 66). The half-gambrel hip-ped roof is covered with asbestos; photo by T. Węclawowicz 2019.

go. Ulica prowadząca na zachód (dziś Jagiellońska), wąska i stroma, pozostała niezmienną. Natomiast w latach trzydziestych ubiegłego stulecia w połowie zachodniej pierzei wytrasowano nową, serpentynowo schodzącą w dolinę Skawinki (dziś ul. 3 Maja)⁸. Także w pierzei wschodniej wąska ulica Świętokrzyska stała się niewygodna. Na początku lat trzydziestych XX wieku w południowym narożu wytyczono ulicę Krakowską, poszerzając dawną uliczkę miedzuchową. Akcją patronował wieloletni burmistrz Marcin Wrześniak⁹, który w tym celu oddał znaczną część ogrodu przy własnym domu (dziś ul. Piłsudskiego 1).

Owe modernizacje urbanistyczne były spowodowane sukcesywną (od schyłku XIX wieku) przemianą miasta w letnisko, mieszkańcy zawiązali bowiem „Komitet Urządzenia Letniska”. Powstały pierwsze pensjonaty, niektóre z basenami i kortami tenisowymi, a nawet basen gminny. Działające po I wojnie światowej „Towarzystwo Upiększania Uzdrowiska Lanckorona” wytyczyło ścieżki spacerowe na górę zamkową, otworzyło linię autobusową z Krakowa¹⁰. Rozwoju nie zahamowała utrata praw miejskich w roku 1934. Nad historyczną zabudową nadzór konserwatorski sprawował Konserwator Okręgu Krakowskiego Bogdan Treter¹¹. W czasie niemieckiej okupacji nadal rozwijano funkcje letniska, lecz *nur für Deutsche*¹². Natomiast wyraźną stagnację spowodowały drastyczne zmiany ustrojowe wprowadzone po 1945.

Lanckoronę ponownie odkryto w latach sześćdziesiątych XX wieku. Zjeżdżała tu tzw. bohema z Krakowa i Warszawy. Po uliczkach i po rynku przechadzali się znani aktorzy, muzycy, reżyserzy, scenarzyści, malarze, w gminnym basenie pływali się młodzież. Mniejsze pensjonaty pozostały prywatne, większe upaństwowiono, sukcesywnie zamieniając je na tzw. zakładowe domy wypoczynkowe. W rozbudzaniu zainteresowania lokalnym dziedzictwem kulturowym wielką rolę odegrało Towarzystwo Przyjaciół Lanckorony (TPL),

Market Square, the narrow path between houses was widened into a road (present-day Kazimierza Wielkiego Street) to the nearby manor. The street leading to the west (present-day Jagiellońska Street), narrow and steep, remained unchanged. However, in the 1930s, in the middle of the western Market frontage, a new street (present-day 3 Maja Street) was delineated.⁸ Also in the eastern Market frontage, the narrow Świętokrzyska (Holy Cross) Street proved no longer sufficient. So in the beginning of the 1930s, a new street named Krakowska Street was delineated in the southern corner, extending the former narrow path. This was done under the patronage of mayor Marcin Wrześniak,⁹ who gave a large part of the garden near his own house for this purpose (present-day 1 Piłsudskiego Street).

All these gradual changes that transformed the rural town into a summer resort occurred after the end of the nineteenth century. The residents established the “Summer Resort Establishment Committee.” The first modern guesthouses were built afterwards, some with swimming pools and tennis courts. A municipal swimming pool was built as well. Since the early 1920s, the “Lanckorona Resort Beautification Society,” set out walking paths to the Castle Hill, and even a bus connection with Cracow was established.¹⁰ The development was not hampered by the loss of municipal rights in 1934. Historical buildings were supervised by Bogdan Treter, Cracow District Conservator.¹¹ During the Second World War, a summer resort was still being developed, but for Germans only.¹² The drastic economic and political changes introduced after 1945 caused significant stagnation.

Lanckorona was rediscovered again by the social bohemia from Cracow and Warsaw only in the 1960s. Famous actors, musicians, writers, painters strolled along the Market Square and the town’s streets. The municipal swimming pool was crowded by the youth. The smaller pensions remained private, while the larger ones were gradually nationalized and turned into so-called state companies’ holiday homes. The Society of Lanckorona Friends, founded in 1962 on the initiative of Antoni Krajewski (1890–1975), a humanist, social activist, and resident of Cracow who visited Lanckorona for recreation.¹³ He played a great role in arousing interest in local cultural heritage. The Society was established to protect “monuments of our old culture in Lanckorona.”¹⁴ So it recalled the story of Lanckorona, its transformation from a rural settlement into a town, maintained the castle ruins by preserving its legend, and finally initiated the establishment of a museum chamber in one of the houses in the Market Square (No. 133).

On the other hand, this turn to the past has created serious problems. The Society proclaimed that: “Among the town itself—and today’s village—Lanckorona, the past left a memento of a special kind [...] It is the wooden houses with a peculiar shape, bringing the mind to the times when the newly created town [...] began to base its existence—apart from agriculture—also on craftsmanship and trade. [...] The complex of



Ryc. 4. Dom przy ul. Świętokrzyskiej 92 w trakcie remontu ściany bocznej, widoczne kamienne sklepienie piwnicy; fot. T. Węclawowicz 2016.

Fig. 4. House at 92 Świętokrzyska Street, a fragment of a stone cellar vault seen during renovation of the wooden side wall; photo by T. Węclawowicz 2016.

powstałe w roku 1962 z inicjatywy Antoniego Krajewskiego¹³. Powołane w celu ochrony „zabytków dawnej naszej kultury w Lanckoronie”¹⁴, przypomniawszy historyczne osadzenie Lanckorony i jej przekształcenie z wiejskiej osady w miasto, rozciągnęło też pieczę nad ruinami zamku, propagując jego legendę, oraz zainicjowało powstanie izby muzealnej w jednym z domów w rynku (nr 133).

Z drugiej strony ów zwrot ku przeszłości zaczął ciążyć. „Wśród miasta samego – a wsi dzisiejszej – Lanckorony zostawiła przeszłość pamiątkę innego rodzaju” – czytamy w Odezwie TPL. „To chałupy o kształcie osobliwym, przenoszącym myśl w te czasy, kiedy świeżo kreowane miasto [...] byt swój opierać zaczęło – prócz rolnictwa – także na rzemiośle i kupiectwie. [...] Zespół bowiem lanckorońskich chałup – wyjątkowo dobrze do dziś zachowany – jest rzadkością [...]. Chronić je tedy trzeba i przed zębem czasu i przed – groźniejszą jeszcze – niechęcią właścicieli do tradycji, tej tradycji, co przetrwała – bez nacisku z zewnątrz – tyle wieków”. Przywołana niechęć do tradycji była konsekwencją wymogów konserwatorskich, nakazujących ściśle zachowanie zabytków, co uniemożliwiło jakąkolwiek adaptację domów do zmieniających się własnych potrzeb i oczekiwań turystów¹⁵. TPL zdawało sobie sprawę, że „utrzymanie lanckorońskiej chałupy w jej stylowym charakterze (zwłaszcza krycie dachu



Ryc. 5. Dom przy ul. Świętokrzyskiej 7/109 (wpisany do Ewidencji Gminnej jako „drewniany o konstrukcji zrębowej, z 2 poł. XIX wieku, przebudowany”); widoczna ściana boczna z bloczków żużlobetonowych i pierwotne oszalowanie ściany frontowej ze znakiem tzw. błękitnej tarczy i z napisem „Zabytek chroniony prawem”; dom rozebrano rok temu; fot. T. Węclawowicz 2019.

Fig. 5. House at 7/109 Świętokrzyska Street, described in the municipal monument records as “a wooden construction, of the second half of the nineteenth century, remodeled;” the side wall is made of slag concrete blocks and the original formwork of the front wall with the sign of the so-called the blue shield and the inscription “Monument protected by law;” the house was demolished a year ago; photo by T. Węclawowicz 2019.

Lanckorona’s wooden houses, exceptionally well-preserved to this day, is unique [...]. Therefore it needs to be protected against time and against the—even more dangerous—aversion of the owners to tradition, tradition that has survived without any external pressure for so many centuries.”

The aforementioned reluctance to tradition was a consequence of conservation guidelines requiring strict preservation of monuments, which made it impossible to adapt the houses to the changing needs and expectations of tourists.¹⁵ The Society realized that “keeping the Lanckorona wooden houses in their stylish character (especially the shingled roofs) is expensive and very often exceeds the financial ability of the owners.” Therefore it tried to help them by announcing a fundraiser. In the reality of that time, it was not enough.

Conservation efforts

The authors of this paper have family ties to Lanckorona and have been observing the transformation of the town for over half a century. The conservation rigor imposed

gontem) jest kosztowne i przerasta bardzo często finansową zdolność właściciela”, i starało się temu zaradzić, ogłaszając obywatelską zbiórkę pieniężną. W ówczesnej rzeczywistości było to niewiele.

Działania konserwatorskie

Autorzy artykułu są rodzinnie związani z Lanckoroną i od przeszło pół wieku obserwują przemiany miejscowości. Narzucony w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia rygor konserwatorski, bez uwzględnienia społecznych potrzeb, przyniósł negatywne rezultaty. Wewnątrz zabytkowych domów mieszkańcy rozbierali drewniane ściany i stawiali nowe, z bloczków żużlobetonowych. Zmieniali układy dwutraktowe, wydzielając łazienki i małe kuchnie. Ze starej zabudowy zostawały tylko drewniane, frontowe ściany z przybitą „błękitną tarczą” z napisem „Zabytek chroniony prawem”, a przy miedzuchach już stały szare ściany z pustaków. Zbutwiałe gontowe pokrycia dachów zmieniano na płyty z eternitu (np. Świętokrzyska 92, Rynek 3/135). Niemal zniknęły tradycyjne, pobielone wapnem ściany wieńcowe, tak liczne na archiwalnych fotografiach. Współcześnie domy ocieplane są styropianem lub wełną mineralną, na elewacji jest to zamaskowane „historycznym” szalowaniem lub imitującym konstrukcję wieńcową. Różnicuje się też kubatura zabudowy w pierzejach ulic, a nowe, często znacznie większe domy są odsunięte od linii regulacyjnych (Świętokrzyska 500 i 677).

Z końcem lat sześćdziesiątych estetyzowano rynek. Zgodnie z ówczesnymi tendencjami założono trawniki, dosadzono krzewy i drzewa – szczęśliwie niewysokie i tylko w jego górnej połowie. Wielkim błędem było podniesienie poziomu bruków – od tego czasu woda deszczowa i z topniejącego śniegu regularnie zalewa piwnice dawnych przedproży¹⁶. Także wtedy zlikwidowano studnię z żurawiem; pozostała po niej betonowa kłapa zarośnięta trawą.

W roku 2005 ponownie remontowano rynek¹⁷. Wprawdzie wymieniono nawierzchnię na kamienną, ale nie obniżono jej poziomu. Wprowadzono oświetlenie w płytach głównej alejki. Omijają je chodzące w spódnicach starsze lanckoronianki, gdyż „świeci nie tam, gdzie trzeba”. Pośrodku górnej części rynku rosną dwa okazałe świerki, samosiejki lub pozostałości pierwszej estetyzacji. Rozbijają wewnątrz placu, przekreślając naturalną kompozycję, spadzią, ujętą po bokach pierzejami i otwartą widokowo na pasma Beskidów.

Lokalna toponimia

Lokalna toponimia to wartościowy komponent niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w którym współczesne modernizacje również odcisnęły piętno. Nowsze nazwy to: Jagiellońska, 3 Maja, Kazimierza Wielkiego, Stefana Czarnieckiego. Z ulicy Paleckiej – prowadzącej do wsi Palcza – wydzielono część i nazwano Józefa Piłsudskiego. Szerokie przejście w gra-

in the 1960s, without taking into account social needs, had negative results. Inside the historic houses, the inhabitants built new walls made of slag concrete blocks, dismantling the wooden ones. They changed historic two-bay layouts, arranging modern bathrooms and small kitchens. Only the wooden front walls remained of the old buildings. On such wooden fronts there are still nailed down “blue shields” with the inscription “a monument protected by law,” but the side walls and interiors are quite new. Decayed shingle roofing was replaced with asbestos tiles (e.g. 92 Świętokrzyska Street, 3/135 Market Square). The traditional, white-painted wooden walls, so numerous in archival photographs, have almost disappeared. Today, houses are insulated with polystyrene or mineral wool. On the facade, these materials are masked with “historical” siding or imitations of a log structure. The masses of buildings on street frontages also vary, and new, often much larger houses are moved away from regulatory lines (500 and 677 Świętokrzyska Street).

The Market Square was renovated at the end of the 1960s. Following contemporaneous trends, lawns, shrubs and even trees were planted there—thankfully not too tall and only in its upper half. It was a big mistake to raise the level of the paving stones. Since then, rainwater has been regularly flooding the cellars of the former raised entrance platforms.¹⁶ The well with the crane was also closed at that time. A concrete hatch overgrown with grass remained.

In 2005, the Market Square was renovated again.¹⁷ Although the surface was replaced with a stone one, its level was not lowered. Lighting was also introduced in the paving of the main alley. Older Lanckoronians avoid them when walking in skirts, because “it shines not where it should.” In the middle of the upper part of the Market Square, there are two magnificent spruces, which either self-seeded or remained from the previous renovation project. They break up the interior of the square by crossing the natural composition, with sloping frontages framed on the sides and overlooking the Beskids.

Local toponyms

The local toponyms are valuable components of intangible cultural heritage. In Lanckorona, there are names of some streets and names of some special sites that were changed during last decades. The newer street names followed a historicizing approach, e.g.: Jagiellońska Street, 3 Maja Street, Króla Kazimierza Wielkiego Street, Stefana Czarnieckiego Street (named after the Commander-in-Chief of the royal army in the seventeenth century). The older ones had topographical themes. Palecka Street led to the nearby village of Palcza, but a part of it was recently renamed Józefa Piłsudskiego Street. The wide passage in the village border, called “Between Barns” was turned into Szkolna Street because a new school was built there and most of the old barns had already been demolished. The street names were supplemented by resolution of the Municipal Council of 2016.¹⁸ One of

nicznym ciągu studulnym, zwane „między stodołami”, zamieniono na ulicę Szkolną jeszcze w czasach PRL-u, kiedy większość stodoł już rozebrano, a w pobliżu wybudowano nową szkołę. Uchwałą Rady Gminy z roku 2016 uzupełniono nazwy ulic¹⁸. Zmieniono jedną z najstarszych nazw topograficznych – ulicę Kościelną, prowadzącą do kościoła farnego (dziś św. Marka, chociaż kościół jest pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela). Usankcjonowano też wcześniejsze, nieoficjalne zmiany, np. przezwiskową uliczkę Kocią nazwano romantycznie Zaciszem. Szczęśliwie ostała się nazwa ulicy Świętokrzyskiej prowadzącej do cmentarnego kościoła Świętego Krzyża.

Zanika lokalne określenie Zobrach na południowym skraju miasta. Jest to zapewne zniekształcona staroniemiecka nazwa ugorów (niem. *Felder, die brach liegen*). Ostatnio zmieniono je na „Zabrach” i nazwano tak stromy przejazd na jego zachodnim skraju, między ulicami 3 Maja i Jagiellońską. Średniowieczny niwowy układ pól miał bowiem charakterystyczne nazewnictwo. Wśród mieszkańców przetrwała jeszcze nazwa Obsory (niem. *Obstgärten*), wzmiankowanej w źródłach niwy sadowniczej na południowo-wschodnim stoku pod miastem. Dziś jest tam stadion i ulica Sportowa, która z czasem zapewne wyprze historyczną toponimię. Nazwę Śtucki (niem. *Stücke*), niwy dzielonej na węższe działki, pamiętają tylko najstarsi mieszkańcy.

Refleksje końcowe

W ostatnich latach Lanckorona stała się jedną z najbardziej popularnych miejscowości Małopolski. Przeżywa turystyczny boom, nieporównywalny do wcześniejszych fal w okresie międzywojennym oraz w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. W wyniku transformacji po roku 1989, globalizacji, wprowadzania programów unijnych itp. gwałtownie zmienia się struktura społeczna, a przede wszystkim zmienia się funkcja Lanckorony: z rolniczo-rzemieślniczej i letniskowej w rezydencjalno-osiedleńczą i turystyczną. Ubywa rodowitych lanckoronian, coraz liczniejsi są nowi osadnicy i coraz wyraźniej różnicują się dążenia i postawy antagonizujące mieszkańców¹⁹.

Dlatego też Rada Gminy Lanckorona podejmuje kolejne strategie rozwoju, a w roku 2018 przyjęto *Program opieki nad zabytkami w latach 2018–2022*²⁰. Jednak opisane wyżej przemiany w krajobrazie kulturowym napawają pesymizmem. Dawniejsze rygorystyczne zakazy konserwatorskie prowokowały do ich obchodzenia, a estetyzacje rynku nieuwzględniające struktury zabudowy spowodowały nieodwracalne zniszczenia substancji zabytkowej. Współczesny żywiolowy rozwój turystyki i wzrost renty gruntowej ma wiele cech pozytywnych, ale stwarza też zagrożenia w postaci niekontrolowanych działań. W rejestrze zabytków widnieje tylko 13 obiektów w Lanckoronie, w tym jedynie 9 domów w rynku (jeden z nich opisany jako „rozebrany”!) i tylko 2 przy ulicy Świętokrzyskiej. W ewidencji gmin-

the oldest topographic names, Kościelna Street (Church Street), leading to the parish church was changed into Św. Marka Street (St. Mark's Street), although the church is dedicated to St. John the Baptist. Unofficial changes made by new residents were also officially fixed e.g. the old nickname Kocia Passage was changed into the romantic-sounding Zacisz Street. Fortunately, the name of Świętokrzyska Street, leading to the cemetery church of the Holy Cross, was retained.

The local name Zobrach—used for an area on the southern edge of the town—is disappearing. This is probably a distorted Old German name for fallow land (German: *Felder, die brach liegen*). Recently, it was changed to slangy “Zabrach” and the steep passage on its western edge, (between 3 Maja and Jagiellońska streets), was named such. The medieval tillage of fields had its own names. Orchards on the south-eastern slope near the town were mentioned in the old written sources. The name of this area, “Obsory” (German: *Obstgärten*), is still in use, but only among old Lanckoronians. Today, there is a sports pitch there, and Sportowa Street, which will probably soon replace the historical toponym. The name Śtucki (German: *Stücke*), means tillage divided into narrow plots. Like Obsory, this is remembered only by the oldest residents.

Final reflections

Lanckorona has become recently one of the most popular holiday places in Lesser Poland. It is experiencing a tourist boom, comparable to the earlier waves in the interwar period and in the 1960s and 1970s. As a result of the post-1989 transformation, globalization, introduction of EU programs, etc., the social structure changes rapidly. Most of previous function like agriculture and crafts change into tourism with summer houses, residential and housing estates. The population of old Lanckoronians is diminishing. The new settlers are becoming more numerous. The tendencies and attitudes antagonizing the inhabitants are increasingly differentiated.¹⁹ Therefore, the Lanckorona Municipal Council adopts further resolutions on the Development Strategy, and in 2018 the *Program for protecting monuments in 2018–2022* was adopted.²⁰ However, the changes in the cultural landscape are pessimistic. Previously, strict conservation prohibitions provoked their circumvention. The recent actions of embellishment of the Market Square without taking into account the building structure provoked the side effects. As a result, the historical substance is gradually devastated.

The contemporary spontaneous development of tourism and the increase in land rent has many positive values, but also creates the risk of uncontrolled activities. The official monuments register includes only thirteen buildings located in Lanckorona, including nine houses only by the Market Square (one of them is even described as “demolished”) and only two at Świętokrzyska Street. There are more of them in the municipal monument records, but the protection of the monuments



Ryc. 6. Rynek w niedzielę; fot. T. Węclawowicz 2020.

Fig. 6. The Market Square on a Sunday; photo by T. Węclawowicz 2020.

nej jest ich więcej, lecz ochrona zabytków „ewidencyjnych” jest znacznie mniej skuteczna. Niezależnie od wpisania pojedynczych obiektów do rejestru i ewidencji szczyt lanckorońskiej góry wraz z ruinami zamku oraz jej północno-zachodnie stoki znalazły się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO jako element Parku Pielgrzymkowego w Kalwarii Zebrzydowskiej. Układ urbanistyczny Lanckorony wraz z otoczeniem krajobrazowym w kierunku południowym i wschodnim jest traktowany jako otulina (*border zone*)²¹.

Jednakże w ostatnich dekadach niektóre rezultaty działań konserwatorskich okazały się nieskuteczne i kontrowersyjne, nieuwzględniające potrzeb społecznych i zmieniającej się funkcji miasteczka-letniska. Należy zatem szukać bardziej realnych rozwiązań prawnych. Rozdział 10 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza powołanie społecznych opiekunów zabytków. Ich rolą jest bieżący monitoring stanu zachowania, właściwego użytkowania i zgodnie z artykułem 104: „Społeczny Opiekun Zabytków jest uprawniony do pouczania osób naruszających przepisy Ustawy”. Ustanowienie takich opiekunów spośród mieszkańców znacząco podniosłoby skuteczność ochrony.

listed in them is much less effective. Moreover, the peak of Lanckorona Mountain with the ruins of the castle and its north-west slopes are included in the UNESCO World Heritage List as an element of the “Pilgrimage Park in Kalwaria Zebrzydowska.” So the urban layout of Lanckorona along with the landscape to the south and east is treated as a “border zone.”²¹

However, in recent decades, some results of conservation efforts have turned out to be ineffective and controversial, failing to take into account social needs and the changing function of the summer resort. Therefore, more real legal solutions should be sought. The chapter 10 of the official Monument Protection and Preservation Act allows for the appointment of social guardians of monuments. Their role is to monitor the state of preservation and proper use on an ongoing basis, and in accordance with the Art. 104: “The social guardian of monuments is entitled to instruct people who violate the provisions of the Act.” Establishing such guardians from among the inhabitants would significantly increase the effectiveness of protection. Therefore, the authors of this paper point out the need for more real legal solutions that would protect already vanishing Lanckorona’s historic values: material and non-material as well.

Bibliografia

Archiwalia / Archive materials

Beiersdorf Zbigniew, Krasnowolski Bogusław, Niewalda Waldemar, „Lanckorona, studium historyczno-urbanistyczne”, Kraków 1980, mps (archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie).

Domański Andrzej, Książek Mieczysław, Perzanowski Zbigniew, „Studium historyczno-urbanistyczne Lanckorony”, Kraków 1965, mps (Zakład Historii Urbanistyki Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej).

Pieńkowska Hanna, Zołoteńko Zygmunt, Maćkowski Jan, „Informacja planu ogólnoperspektywicznego zagospodarowania przestrzennego Lanckorony do r. 1985, opracowanego w Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej w Krakowie i Studium programowe ośrodka turystyczno-wypoczynkowego”, Wadowice 1968, mps (archiwum autorów).

Sternal Teresa [Naczelnik gminy], „Organizacja i formy prawne ochrony zabytków na szczeblu gminnym na przykładzie gminy Lanckorona”, [b.r.w.], mps (archiwum autorów).

W sprawie dawnej naszej kultury w Lanckoronie, Odezwa Towarzystwa Przyjaciół Lanckorony, Lanckorona 2 IX 1963 (archiwum autorów).

Opracowania / Secondary sources

Berdecka Anna, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982.

Berdecka Anna, *Nowe lokacje miast królewskich w Małopolsce w latach 1222–1370. Chronologia i rozmieszczenie*, „Przegląd Historyczny” 1974, nr 65, z. 4.

Godula-Węclawowicz Róża, *Tutejsi i przybysze. Przyczynek do autoetnografii Lanckorony*, „Zeszyty Wiejskie” 2020, nr 26.

Jasieński Henryk, *Zagadnienie styków domów szczytowych na przykładzie projektu przepisów miejscowych dla Lanckorony*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, t. 6.

Krasnowolski Bogusław, *Lokacyjne układy urbanistyczne na Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, t. 1–2, Kraków 2004.

Kuśnierz-Krupa Dominika, *Historia zagospodarowania przestrzennego miasta kazimierzowskiego w Małopolsce na przykładzie Skawiny*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2010, nr 28.

Kuśnierz-Krupa Dominika, *XIV-wieczne układy urbanistyczne w Małopolsce i na Podkarpaciu. Stan zachowania, ochrona i rewaloryzacja*, Kraków 2019.

Lenczowski Franciszek, *Z dziejów Lanckorony*, „Studia Historyczne” 1973, nr 16 (4).

Memoriał do Wysokiego Sejmu w Warszawie w sprawie urządzenia letniska i zakładu wychowawczego dla sierot powojennych w Lanckoronie pod Krakowem, Kraków 1919.

Mitkowska Anna, *Lanckorona's Market Square in the Context of the Landscape*, „Technical Transactions” 2019, nr 4.

Perzanowski Zbigniew, *Lanckorona. Powstanie miasta i dzieje jego rozwoju do końca XVI wieku*, [w:] red. Jacek Chrobaczyński, Andrzej Jureczka, Michał Śliwa, *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w 60. rocznicę urodzin*, Kraków 1993.

Sypowski Franciszek, *Miasta Lanckorony świadki przeszłości. Z publicystyki i historii dawnej kultury polskiej kart kilka*, Wieliczka 1938.

Treter Bogdan, *Dzienniki konserwatorskie z lat 1931–1944*, red. Olga Dyba, Marian Kornecki, Roman Marcinek, „Teki Krakowskie” 2000, t. 11.

Akty prawne / Legal acts

Uchwała nr XIX/162/16 Rady Gminy Lanckorona z 30 listopada 2016 w sprawie nadania nazw ulicom w miejscowości Lanckorona, „Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego”, Kraków, 12 XII 2016, poz. 7485.

Uchwała nr XXXVII/319/18 Rady Gminy Lanckorona z 17 października 2018 w sprawie przyjęcia Programu opieki nad zabytkami Gminy Lanckorona na lata 2019–2022, „Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego”, Kraków, 13 XI 2018, poz. 7645.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Kalwaria Zebrzydowska: <https://swiatowedziedziectwo.nid.pl/wpis/kalwaria-zebrzydowska/905-kalwaria-mapa-granice>.

Strategia rozwoju gminy Lanckorona 1999–2015 i Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Lanckorona 2012–2020, <https://bip.malopolska.pl/uglanckorona,m,233013,dokumenty.html>.

Śledzikowski Tadeusz, *Lanckorona. Układ urbanistyczny*, Kraków 2014, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/lanckorona-uklad-urbanistyczny>.

Inne / Others

Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783. *Die Josephinische Landesaufnahme von Galizien 1779–1783*, red. Zdzisław Budzyński, Waldemar Bukowski, Bogusław Dybaś, Andrzej Janeczek, Zdzisław Noga, Kraków–Warszawa 2012–2021.

Mapa katastralna Lanckorony z roku 1845 (Archiwum Państwowe Kraków, sygn. 29/280/0/24.1/3068).

¹ R. Godula-Węclawowicz, *Tutejsi i przybysze. Przyczynek do autoetnografii Lanckorony*, „Zeszyty Wiejskie” 2020, nr 26, s. 203–220.

² Układ urbanistyczny Lanckorony zob. m.in.: A. Domański et al., „Studium historyczno-urbanistyczne Lanckorony”, Kraków 1965, mps; A. Berdecka, *Nowe lokacje miast królewskich w Małopolsce w latach 1222–1370. Chronologia i rozmieszczenie*, „Przegląd Historyczny” 1974, nr 65, z. 4; A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980. Z. Beiersdorf et al. („Lanckorona, studium historyczno-urbanistyczne”, Kraków 1980, mps, archiwum

WUOZ Kraków) rozpoznali układ modułarny 9-półowy i sugerowali układ 8 ulic wychodzących po dwie z każdego naroża rynku; za nimi tezę tę utrwalił Bogusław Krasnowolski (*Lokacyjne układy urbanistyczne na Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Kraków 2004, cz. I, s. 51–52, cz. 2, s. 112–116). Kontrowersje budzi teza Krasnowolskiego o wyprowadzeniu ulic: ku górze w narożu północno-wschodnim i w dół w narożu południowo-zachodnim. Ponadto ulice Kazimierza Wielkiego i Krakowska (wytyczona w latach 30. XX w.) były pierwotnie tzw. uliczkami międzuchowymi. Ostatnio D. Kuśnierz-Krupa (*Historia zagospodarowania przestrzennego miasta kazimierzowskiego w Małopolsce na przykładzie Ska-*

- winy, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2010, nr 28, s. 105–107; *XIV-wieczne układy urbanistyczne w Małopolsce i na Podkarpaciu. Stan zachowania, ochrona i rewaloryzacja*, Kraków 2019, s. 45–50) trafnie analizowała metrologię rekonstruowanych modułów. Por. też: T. Śledzikowski, *Lanckorona. Układ urbanistyczny*, Kraków 2014, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/lanckorona-uklad-urbanistyczny> (dostęp: 5 II 2012).
- ³ B. Krasnowolski (op. cit., s. 114) – na podstawie wieloznacznej w istocie nazwy Zawale występującej w źródłach pisanych w XVI w. – sugeruje, że miasto mogło mieć obwarowania drewniano-ziemne. Nie zachowały się jednak materialne pozostałości obwałowań. Natomiast nieliczne stare stodoły stoją jeszcze przy ulicach: Szkolnej, Targowej i Świętego Marka (do niedawna Kościelnej).
- ⁴ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783. Die Josephinische Landesaufnahme von Galizien 1779–1783*, red. Z. Budzyński et al., Kraków–Warszawa 2012–2021, t. 1, mapa 16.
- ⁵ F. Sypowski, *Miasta Lanckorony świadki przeszłości. Z publicystyki i historii dawnej kultury polskiej kart kilka*, Wieliczka 1938; F. Lenczowski, *Z dziejów Lanckorony*, „Studia Historyczne” 1973, nr 16 (4), s. 569–583; Z. Perzanowski, *Lanckorona. Powstanie miasta i dzieje jego rozwoju do końca XVI wieku*, [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w 60. rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński et al., Kraków 1993, s. 157–171.
- ⁶ Przedproża te nie zaistniały jeszcze w literaturze naukowej. W badaniach pomijano piwnice.
- ⁷ H. Jasiński, *Zagadnienie styków domów szczytowych na przykładzie projektu przepisów miejscowych dla Lanckorony*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, t. 6, s. 335–349.
- ⁸ Ibidem, s. 338 (reprodukcja planu Lanckorony opracowanego przez Bogdaną Tretera, bez tylicy 3 Maja).
- ⁹ Marcin Wrześniak (1870–1960), pradziadek autorki.
- ¹⁰ Por. *Memoriał do Wysokiego Sejmu w Warszawie w sprawie urządzenia letniska i zakładu wychowawczego dla sierot powojennych w Lanckoronie pod Krakowem*, Kraków 1919.
- ¹¹ Zob. B. Treter, *Dzienniki konserwatorskie z lat 1931–1944*, „Teki Krakowskie”, red. O. Dyba et al., „Teki Krakowskie” 2000, t. 11, s. 147–148, 158.
- ¹² M.in. powiększono gminny basen pływacki i na północnym stoku lanckorońskiej góry wytyczono narciarski tor zjazdowy.
- ¹³ Antoni Krajewski (1890–1975), humanista, społecznik, mieszkaniec Krakowa odwiedzający Lanckoronę rekreacyjnie.
- ¹⁴ *W sprawie dawnej naszej kultury w Lanckoronie*, Odezwa Towarzystwa Przyjaciół Lanckorony, Lanckorona 2 IX 1963 (archiwum autorów).
- ¹⁵ H. Pieńkowska et al., „Informacja planu ogólnoperspektywnego zagospodarowania przestrzennego Lanckorony do r. 1985, opracowanego w Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej w Krakowie i Studium programowe ośrodka turystyczno-wypoczynkowego”, Wadowice 1968, mps (archiwum autorów); T. Sternal, „Organizacja i formy prawne ochrony zabytków na szczeblu gminnym na przykładzie gminy Lanckorona”, [b.r.w.], mps (archiwum autorów).
- ¹⁶ Większość domów z piwnicami ma na stałe założone węże lewarów do spuszczenia wody z piwnic.
- ¹⁷ A. Mitkowska, *Lanckorona’s Market Square in the Context of the Landscape*, „Technical Transactions” 2019, nr 4, s. 45–69.
- ¹⁸ Uchwała nr XIX/162/16 Rady Gminy Lanckorona z 30 listopada 2016 w sprawie nadania nazw ulicom w miejscowości Lanckorona, „Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego”, Kraków, 12 XII 2016, poz. 7485.
- ¹⁹ R. Godula-Węclawowicz, *Tutejsi i przybysze. Przyczynek do autoetnografii Lanckorony*, „Zeszyty Wiejskie” 2020, nr 26, s. 203–220.
- ²⁰ Por. *Strategia rozwoju gminy 1999–2015 i Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego 2012–2020*, <https://bip.malopolska.pl/uglanckorona,m,233013,dokumenty.html> (dostęp: 5 II 2021); Uchwała nr XXXVII/319/18 Rady Gminy Lanckorona z 17 października 2018 w sprawie przyjęcia Programu opieki nad zabytkami Gminy Lanckorona na lata 2019–2022, „Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego”, Kraków, 13 XI 2018, poz. 7645.
- ²¹ *Kalwaria Zebrzydowska*, <https://swiatowedziedzictwo.nid.pl/wpis/kalwaria-zebrzydowska/:905-kalwaria-mapa-granice> (dostęp: 5 II 2021).

Streszczenie

Autorzy zwięźle przedstawiają dzieje Lanckorony, które są tłem dla analizy przeobrażeń przestrzeni historycznej i kulturowej. W konsekwencji unikatowy średniowieczny układ przestrzenny miasta został bezpowrotnie utracony, zanikły przedproża domów przyrynkowych i w narożach głównych ulic, zniekształceniom ulega zabytkowa architektura drewniana, nie chroni się lokalnej toponimii jako wartościowego komponentu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Działania konserwatorskie, podejmowane z przerwami od lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia oraz na progu bieżącego wieku, okazały się niewystarczające, nawet kontrowersyjne w kontekście zmieniających się potrzeb społecznych i sukcesywnej przemiany miasta w letnisko i miejscowość turystyczną. Autorzy postulują konieczność bardziej realnych rozwiązań prawnych, chroniących wartości materialne i niematerialne Lanckorony.

Abstract

The authors briefly present the history of Lanckorona, as the background for the analysis of the transformations of historical and cultural space. As a consequence, the unique medieval spatial layout of the city has been irretrievably lost. The raised entrance platforms in front of the Market Square houses have disappeared. The historic wooden architecture is distorted, and the local toponymy is not protected as a valuable component of the cultural heritage. Conservation activities were undertaken successively since the 1960s. They turned out to be insufficient, even controversial in the context of changing social needs and the gradual transformation of the town into a summer tourist resort. The authors point out the need for more real solutions to protect Lanckorona’s historical structure of architecture and non-material values.